

ETAPY ODMIENNYCH STANÓW ŚWIADOMOŚCI.
PORÓWNANIE MODELI STANISLAVA GROFA, GERARDO
REICHEL-DOLMATOFFA, JAMESA D. LEWIS-WILLIAMS
I THOMASA DAWSONA

Ślady obecności odmiennych stanów świadomości (OSŚ) można obserwować w przeróżnych wytworach kultury co najmniej od sztuki górnego paleolitu¹. O powszechności ich występowania mogą świadczyć badania Eriki Bourguignon, która wskazała, że około 90 procent analizowanych przez nią grup społecznych wykorzystuje zinstytucjonalizowane formy OSŚ². Powszechność występowania oraz fakt instytucjonalizacji czyni to zjawisko interesującym dla religioznawstwa. Rodzą się pytania o ich rolę w indywidualnym przeżyciu doświadczenia religijnego, procesie tworzenia symbolu religijnego, jego migracji do przestrzeni społecznej, transmisji międzypokoleniowej i reprezentacji w mitologii czy działaniach rytualnych, by wymienić tylko kilka z obszarów.

Celem niniejszego artykułu jest porównanie modeli dla przebiegu OSŚ. Modele tego typu mogą stanowić podstawę teoretyczną do analizy

¹ J.D. Lewis-Williams, T.A. Dawson, *On Vision and Power in the Neolithic: Evidence from the Decorated Monument*, [w:] *Current Anthropology*, vol. 34, nr 1, Chicago 1993, s. 56. Szczegółowy wywód znajduje się w: J.D. Lewis-Williams, T.A. Dawson, *The Signs of All Times: Entoptic Phenomena in Upper Palaeolithic Art*, [w:] *Current Anthropology*, vol. 29, nr 2, Chicago 1988, s. 201–246.

² M. Winkelman, *Altered States of Consciousness and Religious Behavior*, [w:] *Anthropology of Religion: A Handbook*, red. S.D. Glazier, Westport 1997, s. 393.

wytworów kultury takich jak obraz (np. rysunki naskalne) czy tekst (np. mitologia).

Przedmiotem analizy będą:

1) prace Stanisława Grofa³, który przez wiele lat⁴ prowadził badania nad OSS pod kątem zastosowań terapeutycznych, najpierw z wykorzystaniem LSD, potem naturalnych metod wywoływania OSS⁵,

2) badania Gerarda Reichel-Dolmatoffa⁶ nad Indianami Desana z Ameryki Południowej, odbywającymi regularne ceremonie halucynacyjne z wykorzystaniem ayahuaski,

3) badania Davida Lewis-Williamsa i Thomasa Dawsona⁷, którzy analizowali sztukę paleolityczną⁸ z wykorzystaniem zdefiniowanego przez siebie modelu neuropsychologicznego.

³ Szczegółowy opis modelu Grofa znajduje się w: S. Grof, *Obszary nieświadomości. Raport z badań nad LSD*, przeł. A. Szyjewski, Kraków 2000, s. 25–32 (LSD i jego wpływ na człowieka – symptomy fizyczne i psychiczne), s. 50–216 (symptomy psychiczne – opis kolejnych etapów oddziaływania LSD). Opis procesu wraz z komentarzem religioznawczym: A. Wierciński, *Magia i religia. Szkice z antropologii religii*, Kraków 2004, s. 130–138; A. Szyjewski, *Etnologia religii*, Kraków 2001, s. 301–321.

⁴ Sam Grof pisze o siedemnastu latach, które spędził nad badaniem LSD przed opublikowaniem pierwszej pracy zawierającej opis struktury sesji psychodelicznej. S. Grof, *Obszary nieświadomości...*, *op. cit.*, s. 9 oraz 32. Struktura i charakter badań, jak i różnice pomiędzy badaniami w Pradze (terapia psycholityczna) i Stanach Zjednoczonych (terapia psychodeliczna): *ibidem*, s. 37–41.

⁵ Po wprowadzeniu zakazu dystrybucji i badań z wykorzystaniem LSD (w 1970 w USA wpisano LSD do rejestru substancji kontrolowanych pierwszego stopnia, który obejmuje substancje niemające żadnych legalnych zastosowań – M.A. Lee, B. Shlain, *Acid Dreams. The Complete Social History of LSD: The CIA, The Sixties, and Beyond*, Grove Press 1985, s. 79), Grof skoncentrował się na naturalnych technikach wywoływania odmiennych stanów świadomości. Grof jako laboratoryjne techniki zmiany świadomości wymienia: deprywację i przeciążenie sensoryczne, metodę biologicznego przeciążenia zwrotnego, technikę dźwięku holofonicznego i inne techniki dźwiękowe (S. Grof, *Poza mózg. Narodziny, śmierć i transcendencja w psychoterapii*, przeł. I. Szewczyk, Kraków 2010, s. 40).

⁶ Opis modelu znajduje się w: G. Reichel-Dolmatoff, *Plecionkarstwo jako metafora*, [w:] *Estetyka Indian Ameryki Południowej. Antologia*, red. K. Zajda, Kraków 2007, s. 105–115; *idem*, *Szamanizm i sztuka Indian Tukanoan*, [w:] *op. cit.*, s. 39–50; *idem*, *Znak, znaczenie i przekaz*, [w:] *op. cit.*, s. 51–58.

⁷ Opis modelu znajduje się w: J.D. Lewis-Williams, T.A. Dawson, *The Signs of All Times...*, *op. cit.*, s. 201–245 oraz tych samych autorów *On Vision and Power...*, *op. cit.*, s. 55–65. Wyniki badań zostały po raz pierwszy odczytane w 1987, a opublikowane w 1988 roku. Teoria bazuje na dokonaniach poprzedników, między innymi Dolmatoffa, którego prace nad sztuką Indian Tukano stanowią jeden z teoretycznych filarów modelu Williamsa i Dawsona.

⁸ Zaproponowany model – nazwany przez autorów modelem neuropsychologicznym – został pierwotnie zestawiony z trzema przykładami sztuki naskalnej: ludu San z połu-

Badania będące przedmiotem analizy dotyczą różnych kultur i różnych środków psychoaktywnych. Czy można porównywać modele OSŚ dotyczące odmiennych środków halucynogennych? Zgodnie z badaniami Michaela Winkelmana⁹ zarówno sztucznie, jak i naturalnie wzbudzone OSŚ prowadzą do analogicznych stanów transowych poprzez porównywalne oddziaływanie u źródeł – w odpowiednich strukturach mózgu¹⁰. Jeśli chodzi o badania odmiennych stanów świadomości wzbudzanych sztucznie, porównywalne rezultaty otrzymali Grof podczas badań nad LSD oraz Pokorny z muchomorem plamistym¹¹. Grof pisze, że podczas badań prowadzonych w drugiej połowie lat pięćdziesiątych porównanie efektów działania różnych substancji psychodelicznych, takich jak LSD, meskalina czy psylocybina, wykazało „znacznie więcej podstawowych podobieństw niż różnic”¹². Lewis-Williams i Dawson, wskazując narzucającą się zbieżność wyników badań nad odmiennymi stanami świadomości uzyskiwanymi pod wpływem LSD czy meskaliny a opisem doświadczeń Indian Desana u Dolmatoffa, halucynujących pod wpływem ayahuaski, sugerują że przebieg procesu OSŚ jest stały, niezależnie od rodzaju użytego środka¹³. Węgierski badacz, Stephen Szára, po serii autoeksperymentów porównał działanie między innymi DMT, meskaliny i LSD. Z przekazanych przez niego informacji wynika,

dniowej Afryki, Szoszonów z Ameryki Północnej oraz rysunków z okresu górnego paleolitu z różnych części Europy (J.D. Lewis-Williams, T.A. Dawson, *The Signs of All Times...*, *op. cit.*, s. 204–213). W dalszych pracach pojawiły się analizy innych ludów, na przykład sztuki użytkowej Indian Tukano (*idem*, *On Vision and Power...*, *op. cit.*, s. 56). Badacze uznali, że są to graficzne reprezentacje fenomenów charakterystycznych dla OSŚ (*idem*, *The Signs of All Times...*, *op. cit.*, s. 213).

⁹ M. Winkelman, *Altered States...*, *op. cit.*, s. 397.

¹⁰ W mózgu znajdują się receptory opiatów. Opiaty mogą uwalniać się w wyniku działania naturalnych czynników (deprywacja, przeciążenie sensoryczne), jak i mogą zostać dostarczone z zewnątrz (opium i jego pochodne). Niezależnie od swojego pochodzenia opiaty działają na serotoninę odpowiedzialną za przenoszenie informacji pomiędzy poszczególnymi komórkami nerwowymi. Nadaktywność serotoniny powoduje zmianę w przewodzeniu prądu pomiędzy synapsami, co z kolei prowadzi do zmian w działaniu mózgu i potencjalnych halucynacji (*ibidem*, s. 396).

¹¹ A. Wierciński, *Magia i religia*, *op. cit.*, s. 136 (badania Pokornego nad muchomorem plamistym – *Amanita pantherina*).

¹² S. Grof, *Obszary nieświadomości...*, *op. cit.*, s. 33.

¹³ J.D. Lewis-Williams, T.A. Dawson, *The Signs of All Times...*, *op. cit.*, s. 204.

że podstawową różnicą pomiędzy wymienionymi środkami jest długość oddziaływania, a DMT najprawdopodobniej wpływa w sposób bezpośredni na struktury mózgu, które są również pobudzane przez LSD czy meskalinę, ale w sposób pośredni¹⁴.

PORÓWNANIE MODELI DLA OSS

Każdy z prezentowanych modeli składa się z kolejno ułożonych etapów. W zależności od zespołu wyróżniono od dwóch do czterech etapów.

Należy pamiętać o tym, że w żadnym z modeli następstwo poszczególnych etapów nie jest sekwencją wyraźnie odseparowanych od siebie kroków. Fenomeny różnych faz współlistnieją, interferują ze sobą¹⁵, ale nie zanikają. Ponadto poszczególne etapy zazębiają się i fazy graniczne przejawiają cechy obu sąsiadujących ze sobą etapów, a moment aktywacji poszczególnych etapów zależny jest między innymi od warunków posadowienia sesji¹⁶. Można zatem powiedzieć, że dany etap jest aktywny, jeśli następuje odpowiednie nagromadzenie charakterystycznych dla niego fenomenów. O aktywacji zaawansowanego etapu decydować może zarówno dotychczasowe doświadczenie psychodeliczne (częstotliwość ekspozycji na OSS), jak i natężenie użytych środków zmieniających świadomość (czy to naturalnych, czy sztucznych)¹⁷.

Kolejne etapy i ich wzajemne zależności można zobrazować w postaci następującego grafu.

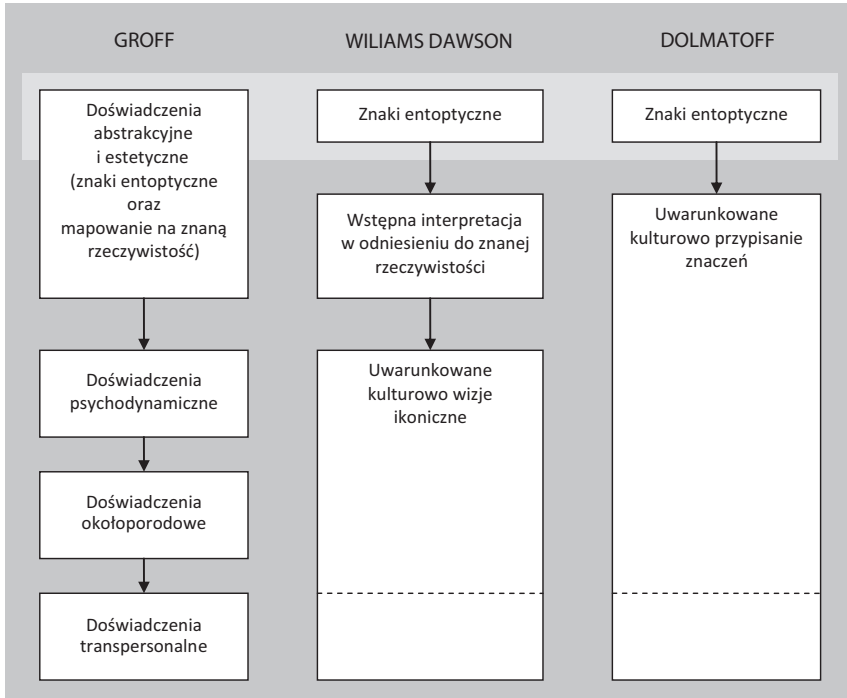
¹⁴ S. Szára, *The Comparison of the Psychotic Effect of Tryptamine Derivatives with the Effects of Mescaline and LSD-25 in Self-Experiments*, [w:] *Psychotropic Drugs*, red. W. Garattini, V. Ghetti, Nowy Jork 1957, s. 465.

¹⁵ Zjawisko interferencji fenomenów dokładnie opisali Williams i Dawson, tworząc listę przekształceń podstawowych nazwanych przez nich regułami percepcji. J.D. Lewis-Williams, T.A. Dawson, *The Signs of All Times...*, *op. cit.*, s. 203.

¹⁶ Procedura zmiany etapu może być przyspieszona poprzez odpowiednie przygotowanie miejsca eksperymentu i osoby badanej (S. Grof, *Obszary nieświadomości...*, *op. cit.*, s. 61).

¹⁷ Zwiastuny zaawansowanych etapów mogą się pojawiać wcześniej – ich aktywacja zależy od wielkości dawki (terapia psycholityczna, terapia psychodeliczna). Ponadto Grof podaje, że doświadczenia transpersonalne (etap czwarty, ostatni) mogą się pojawić w kulminacyjnej fazie już pierwszej sesji z silną dawką (*ibidem*, s. 165).

Rys. 1. Porównanie modeli dla odmiennych stanów świadomości: Grof, Williams i Dawson, Dolmatoff

We wszystkich modelach na pierwszym miejscu występują znaki entoptyczne, co wydaje się oczywiste, jeśli przyjmiemy za Dolmatoffem¹⁸ i Grofem¹⁹ tezę, że jest to zjawisko generowane na poziomie neuronalnym. W takim ujęciu można pokusić się o stwierdzenie, że ten zestaw fenomenów jest uniwersalny i niezależny od uwarunkowań kulturowych – wspólny dla wszystkich ludzi na wszystkich kontynentach i we wszystkich

¹⁸ G. Reichel-Dolmatoff, *Szamanizm i sztuka...*, op. cit., s. 44 oraz bardziej szczegółowo razem z historią badań znaków entoptycznych (m.in. Volta, Purkinje, Knoll, Jung): *ibidem*, s. 46–47.

¹⁹ Grof sugeruje, że zjawiska z pierwszego etapu wynikają z fizjologii organizmu. Znaki entoptyczne to fizjologiczna reakcja na chemiczną stymulację za pomocą LSD (S. Grof, *Obszary nieświadomości...*, op. cit., s. 56).

momentach historii. Stanowi zatem wspólny wyzwalacz następujących po nim procesów.

Osobną kwestią jest struktura pierwszego etapu u Grofa, tzw. doświadczeń abstrakcyjnych i estetycznych. W trakcie tego etapu pojawiają się nie tylko znaki entoptyczne. Grof pisze o nakładaniu znaków entoptycznych na elementy świata widzialnego, na przykład ornamentalizacja i geometryzacja twarzy ludzi, porównanie pojawiających się fenomenów do dzieł znanych artystów²⁰, co moim zdaniem zazębia się z drugim, interpretacyjnym etapem u Williamsa i Dawsona – poszukiwaniem znaczeń dla przytłaczającego strumienia informacji.

W kolejnej fazie następuje zanurzenie abstrakcyjnego strumienia informacji w ściśle określonym kontekście kulturowym. Na tym i następnych etapach ważny jest komponent wykształcenia – jednostki uczą się interpretacji swoich wizji zgodnie z lokalną tradycją oraz wnioskami płynącymi z dotychczasowych, indywidualnych doświadczeń psychodelicznych²¹. U wszystkich badaczy interpretacja strumienia informacji wynikającego z odmiennego stanu świadomości następuje w oparciu o matrycę wspomnień. Grof jako jedyny wprowadza rozwarstwienie tej bazy wiedzy na jednostkową i wykraczającą poza jednostkę. Zakłada, że w ostatniej fazie – transpersonalnej – jednostka wykracza poza ograniczenia czasu i przestrzeni i ma dostęp do wiadomości zewnętrznych, np. wgląd w życie jednego z przodków. Teza ta budzi kontrowersje, jednak rozstrzygnięcie jej zasadności nie jest przedmiotem niniejszego artykułu. Dla porównania modeli OSŚ ważne jest, że na każdym z etapów następuje fakt dokonywania interpretacji pojawiających się fenomenów w odniesieniu do wiedzy, którą dysponuje jednostka.

Częścią wspólną porównywanych modeli jest obiekt przypominający spiralę, wir lub tunel. Według Williamsa i Dawsona w trzeciej fazie wstępnie zinterpretowane znaki entoptyczne wypełniane są halucy-

²⁰ *Ibidem*, s. 52.

²¹ U Indian Desana jedną z funkcji szamana podczas trwania ceremonii halucynacyjnej jest odpowiadanie na pytania uczestników i interpretacja znaczenia indywidualnych wizji, co buduje wspólną matrycę wyjaśniającą (G. Reichel-Dolmatoff, *Szamanizm i sztuka...*, *op. cit.*, s. 46).

nacjami ikonicznymi. Często pojawia się wyobrażenie o przebywaniu w rotującym tunelu lub wirze, którego ściany są wypełnione przeróżnymi obrazami²². Analogiczna struktura pojawia się Grofa w dwóch różnych punktach zdefiniowanego przez niego procesu. W strefie granicznej dla etapu zjawisk psychodynamicznych, który następuje bezpośrednio po etapie wizji podstawowych, czyli znaków entoptycznych z ich niskopoziomową interpretacją, pojawia się poczucie pofragmentowania rzeczywistości i pochłonięcia przez potężny wir²³. Na etapie drugiej matrycy okołoporodowej (reprezentuje etap porodu, w którym dziecko walczy z matką i próbuje powstrzymać akcję porodową) badani relacjonowali, że pochłania ich „wielki wir kosmiczny”²⁴. W modelu Dolmatoffa wir pojawia się jako element tak zwanego graficznego kodu zachowań²⁵. W tym zbiorze wir jest obiektem odzwierciedlającym symboliczną śmierć i ponowne narodziny²⁶, w mitologii Tukano zaś jest punktem przejścia pomiędzy światami²⁷. Znamienne jest to, że to właśnie wir otrzymał tak poważne znaczenie symboliczne – źródło tego symbolu również musia-

²² J.D. Lewis-Williams, T.A. Dawson, *The Signs of All Times...*, *op. cit.*, s. 204.

²³ „Badani często porównują je do zalewu albo wiru i odnoszą się do takich doświadczeń jako »sensorycznego gulaszu«” (S. Grof, *Obszary nieświadomości...*, *op. cit.*, s. 92).

²⁴ *Ibidem*, s. 133.

²⁵ Według Dolmatoffa w sztuce użytkowej Indian Desana podstawowe elementy ornamentyki wywodzą się od znaków entoptycznych, którym nadano szersze, bardziej abstrakcyjne znaczenie odnoszące się do praw determinujących życie religijne i społeczne (G. Reichel-Dolmatoff, *Szamanizm i sztuka...*, *op. cit.*, s. 47). Dolmatoff wymienia jako przykłady: zasadę męską i żeńską, płodność i żyźność, egzogamię, incest, zapłodnienie, nasienie (*ibidem*, s. 45). Większość elementów ma konotacje seksualne, następuje wyraźna polaryzacja na pierwiastki męskie i żeńskie, rzadko występują obiekty o rodzaju nijakim (*idem*, *Plecionkarstwo...*, *op. cit.*, s. 105-115). Dla przykładu jednym z podstawowych praw organizujących społeczność Indian Tukano jest prawo egzogamii, natomiast reprezentującym je symbolem jest znak entoptyczny przypominający literę C wraz z jej odbiciem lustrzanym (*ibidem*, s. 48). W ten sposób powstał system komunikacji, który został przez Dolmatoffa nazwany „graficznym kodem zachowań” (*ibidem*, s. 49). System ten zawiera zbiorową pamięć i stanowi kulturowe dziedzictwo całego ludu (*idem*, *Znak...*, *op. cit.*, s. 53).

²⁶ Spirala jest również znakiem reprezentującym incest oraz symbolem nieczystości i niebezpieczeństwa (*idem*, *Szamanizm i sztuka...*, *op. cit.*, s. 48).

²⁷ Z punktu widzenia Tukano nasz świat stanowi centrum transformacji pomiędzy światem górnym i dolnym. Obserwowany od góry wygląda jak wir wodny. Zatem przejście pomiędzy światami to przejście przez wąską bramę w kształcie wiru (*ibidem*, czwarta karta z dodatku ze zdjęciami pomiędzy stronami 50 i 51).

ło być znaczące. Moim zdaniem podstawą takiej symbolizacji mógł być fenomen wiru OSS, który u innych badaczy pełnił funkcję przenoszenia pomiędzy ważnymi strefami – od świata postrzeganego jeszcze w sposób świadomy w głąb wizji ikonicznej.

Williams i Dawson porównali swój model neuropsychologiczny i model zaproponowany przez Dolmatoffa. Sugerują, że pierwsze etapy są analogiczne, natomiast etap drugi u Dolmatoffa jest odpowiednikiem etapu trzeciego w modelu neuropsychologicznym²⁸. Jednak uważam, że można sobie pozwolić na utożsamienie drugiego etapu Dolmatoffa z zarówno drugim, jak i trzecim etapem Williamsa i Dawsona. Williams i Dawson wyróżnili etap nadania prostych znaczeń i skojarzeń jako osobną jednostkę procesu stanowiącą etap przejściowy pomiędzy znakami entoptycznymi a pełnymi wizjami ikonicznymi. Tymczasem Dolmatoff cały ten proces, zarówno prostych interpretacji, jak i skomplikowanych wizji ikonicznych, ujął w jeden etap, nie wyróżniając części składowych. Zatem według mnie jego drugi (i ostatni) etap stanowi kombinację drugiego i trzeciego etapu u Williamsa i Dawsona.

Grof skoncentrował się na wewnętrznych aspektach OSS, stąd trudno jednoznacznie odnieść zaawansowane etapy jego modelu do propozycji pozostałych badaczy. Jego trzy ostatnie etapy (psychodynamiczne, okołoporodowe i transpersonalne) wydają się analogiczne do obszaru rzutowania treści na matrycę osobniczo-kulturową, czyli odpowiednio: drugiego etapu Dolmatoffa oraz trzeciego etapu Williamsa i Dawsona.

Grof wprowadza istotną innowację w modelu. Procedura badań Grofa zakładała wielokrotną ekspozycję na OSS²⁹. Według niego przejście do kolejnego etapu było możliwe dopiero po odreagowaniu poprzedniej sesji. Zatem według Grofa po etapie znaków entoptycznych następuje wejście w obszar wizji ikonicznych, ale głębokość tego wejścia zależy od poziomu psychodelicznej dojrzałości osoby halucynującej. Początkujący na etapie

²⁸ J.D. Lewis-Williams, T.A. Dawson, *The Signs of All Times...*, op. cit., s. 204.

²⁹ Zazwyczaj pojedynczy pacjent po ustaleniu dawki optymalnej (procedura ustalania dawki: S. Grof, *LSD – Psychotherapy*, Alameda 1980, s. 149) uczestniczył w 15–100 sesjach (idem, *Obszary nieświadomości...*, op. cit., s. 38). Sesje odbywały się w odstępach jedno- i dwutygodniowych.

wizji ikonicznych nie wychodzą poza doświadczenia okołoporodowe, zaawansowani docierają aż do doświadczeń transpersonalnych. Zatem model Grofa może dostarczyć nam mechanizm umożliwiający wykrycie częstotliwości ekspozycji na doświadczenia psychodeliczne.

Podczas OSŚ mogą pojawić się zjawiska synestetyczne³⁰ lub nastąpić modyfikacja progu rozpoznania bodźców³¹. O synestezji wspominają zarówno Grof, jak i Williams i Dawson. Podczas sesji LSD niektórzy pacjenci Grofa relacjonowali możliwość realnego smakowania kolorów czy realnego oglądania muzyki³². Według Williamsa i Dawsona rysunki naskalne, klasyfikowane przez nich jako przykłady etapu trzeciego, reprezentują zjawisko synestezji. W przypadku ludu San wejście w trans szamański często wiąże się z mocnym drżeniem kończyn. Na niektórych rysunkach pojawiają się postacie ludzkie z długimi, zygzakowatymi nogami. Williams i Dawson traktują to jako synestetyczne przeniesienie objawów somatycznych na zmysł wzroku³³. Jednak – moim zdaniem – ten pojedynczy rysunek wydaje się niepewnym dowodem na istnienie zjawisk synestetycznych u łowców paleolitycznych. O modyfikacji progu rozpoznania bodźców pisze jedynie Grof: podczas wstępnej fazy sesji LSD pacjentom zwiększała się wrażliwość na dźwięki, co prowadziło do świadomego odbierania sygnałów normalnie niesłyszalnych³⁴.

³⁰ Zjawiska synestetyczne mogą być wzbudzone przez środki halucynogenne u osób, które w normalnym stanie świadomości nie doświadczają synestezji (potwierdzone w badaniach Cytowica nad LSD oraz badaniach Beringera i Klüvera nad meskaliną: T. Sikora, *Użycie substancji halucynogennych a religia. Perspektywy badawcze na przykładzie zagadnień rytuału i symbolizacji*, Kraków 2003, s. 101). Natomiast u osób, które doświadczają synestezji w normalnym stanie świadomości, bez żadnej zewnętrznej stymulacji halucynogennej, pojawiają się znaki entoptyczne (na podstawie badań Klüvera nad meskaliną, *ibidem*, s. 101).

³¹ Pod wpływem substancji halucynogennych zwiększa się wrażliwość percepcyjna. Z jednej strony następuje wyostrenie zmysłów poprzez obniżenie progu rozpoznania bodźca (badania Fischera nad psylocybiną: A. Szyjewski, *op. cit.*, s. 295). Z drugiej strony powiększa się objętość strumienia informacji przetwarzanego podprogowo (zjawisko analizowane w badaniach Friedmana i Fishera: T. Sikora, *op. cit.*, s. 91).

³² S. Grof, *Obszary nieświadomości...*, *op. cit.*, s. 53.

³³ J.D. Lewis-Williams, T.A. Dawson, *The Signs of All Times...*, *op. cit.*, s. 211.

³⁴ S. Grof, *Obszary nieświadomości...*, *op. cit.*, s. 53.

WNIOSKI

Częścią wspólną modeli są znaki entoptyczne i fakt ich interpretacji. Wspólny jest również obiekt przypominający wir lub tunel, który sygnalizuje przejście od prostych skojarzeń do wizji ikonicznych. Modele różnią się w zaawansowanych etapach – badacze wyróżniają różną liczbę etapów i przyjmują różne kryteria podziału. Jednak pomimo tych różnic opisane modele zachowują pewien powtarzalny schemat, który możemy przedstawić w uproszczonej postaci jako pozostający w cyklu ciąg zjawisk typu bodziec-interpretacja. Proces uruchamiany jest przez czynnik startowy, czyli reakcję neuronalną w postaci zjawisk entoptycznych. Potem następuje ciąg przekształceń, dla których środowiskiem operacyjnym jest matryca pamięciowa jednostki, przy czym wynik tego przekształcenia staje się bodźcem wejściowym dla następnego przekształcenia, zazwyczaj o większym stopniu abstrakcji. W ten sposób – poprzez rezonujący mechanizm – następuje przejście od prostych fenomenów do skomplikowanych halucynacji wypełnionych symboliczną treścią.

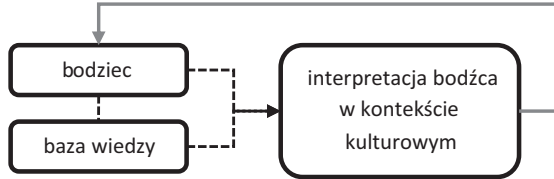
Przy takim ujęciu komentarza wymaga model Grofa. W każdej z matryc okołoporodowych mamy do czynienia z dwoma rodzajami skojarzeń. Po pierwsze pojawiają się odczucia fizyczne, które opisują, co się dzieje z ciałem (na przykład poczucie rozrywania w BMP II³⁵), po drugie pojawiają się treści abstrakcyjne, które są rzutowaniem cierpienia na treści rozumiane w konkretnym kontekście kulturowym (na przeróżne wizje tortur w piekle w BMP II³⁶). Zatem możemy każdy z etapów składowych Grofa potraktować jako dwuelementową kompozycję skojarzeniową: skojarzenia ze sfery fizycznej (w tym wypadku wyobrażenie fazy akcji porodowej razem z całą gamą fizycznych doznań) pociągają za sobą symboliczne skojarzenia odpowiadające skojarzeniu fizycznemu. Ponadto znacząca może być również kwestia pochłaniającego wiru pojawiająca się u Grofa na różnych etapach (strefa graniczna zjawisk psychodynamicznych oraz druga matryca okołoporodowa).

³⁵ *Ibidem*, s. 130.

³⁶ *Ibidem*, s. 131.

Zredukowaną do dwóch etapów postać schematu można zaprezentować na następującym grafie.

Rys. 2. Uproszczona struktura OSŚ zachowująca cechy porównywanych modeli

Bibliografia

- Grof S., *LSD – Psychotherapy*, Alameda 1980.
- Grof S., *Obszary nieświadomości. Raport z badań nad LSD*, przeł. A. Szyjewski, Kraków 2000.
- Grof S., *Poza mózg. Narodziny, śmierć i transcendencja w psychoterapii*, przeł. I. Szewczyk, Kraków 2010.
- Lee M.A., Shlain B., *Acid Dreams. The Complete Social History of LSD: The CIA, The Sixties, and Beyond*, Grove Press 1985.
- Lewis-Williams J.D., Dawson T.A., *On Vision and Power in the Neolithic: Evidence from the Decorated Monument*, [w:] *Current Anthropology*, vol. 34, nr 1, Chicago 1993.
- Lewis-Williams J.D.; Dawson T.A., *The Signs of All Times: Entoptic Phenomena in Upper Palaeolithic Art*, [w:] *Current Anthropology*, vol. 29, nr 2, Chicago 1988.
- Reichel-Dolmatoff G., *Plecionkarstwo jako metafora*, [w:] *Estetyka Indian Ameryki Południowej. Antologia*, red. K. Zajda, Kraków 2007.
- Reichel-Dolmatoff G., *Szamanizm i sztuka Indian Tukanooan*, [w:] *Estetyka Indian...*, op. cit.
- Reichel-Dolmatoff G., *Znak, znaczenie i przekaz*, [w:] *Estetyka Indian...*, op. cit.
- Sikora T., *Użycie substancji halucynogennych a religia. Perspektywy badawcze na przykładzie zagadnień rytuału i symbolizacji*, Kraków 2003.

Szára S., *The Comparison of the Psychotic Effect of Tryptamine Derivatives with the Effects of Mescaline and LSD-25 in Self-Experiments*, [w:] *Psychotropic Drugs*, red. W. Garattini, V. Ghetti, Nowy Jork 1957.

Szyjewski A., *Etnologia religii*, Kraków 2001.

Wierciński A., *Magia i religia. Szkice z antropologii religii*, Kraków 2004.

Winkelman M., *Altered States of Consciousness and Religious Behavior*, [w:] *Anthropology of Religion: A Handbook*, S.D. Glazier, Westport 1997.

ABSTRACT

STAGES OF ALTERED STATES OF CONSCIOUSNESS: COMPARISON OF MODELS BY STANISLAV GROF, GERARDO REICHEL-DOLMATOFF, JAMES D. LEWIS-WILLIAMS AND THOMAS DAWSON

The aim of the article is to compare models of altered states of consciousness (ASC) defined by: 1. Stanislaw Grof who was examining LSD for more than twenty years, 2. Gerardo Reichel Dolmatoff who studied Desana Indians from South America and the use of ayahuasca for ritual purposes and 3. James D. Lewis-Williams and Thomas Dawson who created neuropsychological model to investigate South African rock art. The scope and number of ASC stages are different: Domatoff defined two, Lewis-Williams and Dawson three, while Grof described four stages of the ASC process. The most elaborate model was defined by Stanislaw Grof, who claimed that phenomena appearing during ASC are the manifestation of the subconscious.

Keywords:

ASC, psychedelics, stages of altered state of consciousness, Stanislaw Grof, James David Lewis-Williams, Thomas Dawson, Gerardo Reichel Dolmatoff

Jakub Szczęśniak – absolwent informatyki i religioznawstwa. Obecnie doktorant w Instytucie Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek Zakładu Atropologii i Fenomenologii Religii. W pracy doktorskiej zajmuje się analizą związku pomiędzy odmiennym stanem świadomości a procesem symbolizacji religijnej. Interesuje się szamanizmem.